

PÓŁ WIEKU SOCJOLOGII WSI NA UNIWERSYTECIE MIKOŁAJA KOPERNIKA

Andrzej KALETA

Instytut Socjologii

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ABSTRAKT

Toruńska socjologia wsi to jeden z niewielu w Europie kolektywów naukowych, który przez 50 lat swego istnienia (1976–2026) próbował łączyć socjologiczne badania obszarów wiejskich z ich praktyką społeczną oraz nauczaniem na poziomie akademickim. Artykuł pokazuje genezę i rozwój socjologii wsi na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w perspektywie procesów jej instytucjonalizacji, ewoluujących założeń teoretyczno-metodologicznych, prób osadzenia w dydaktyce akademickiej oraz wpływania na rzeczywistość społeczną obszarów wiejskich Polski i Europy.

Słowa kluczowe: instytucjonalizacja socjologii wsi, akademicka dydaktyka socjologii wsi, ewolucja założeń teoretyczno-metodologicznych

107

WSTĘP

Po ponad ćwierć wieku niebytu¹ w roku 1976 na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu (UMK) reaktywowano Zakład Socjologii. Czterdzieści lat wcześniej, bo w 1936 roku, Władysław Grabski (1874–1938) utworzył w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie (SGGW) Zakład Socjologii Wsi, rozpoczynając tym samym proces instytucjonalizacji socjologii wsi w Polsce.

¹ Katedrę socjologii, utworzoną w lutym 1946 roku na Wydziale Prawa, zlikwidowano we wrześniu 1950. „Podzieliła ona los polskiej socjologii akademickiej usuwanej z uniwersytetów w rezultacie decyzji politycznych w trybie administracyjnym przez ówczesne władze komunistyczne” (Winławski, 2012, s. 33).

Zestawienie ze sobą obu tych dat, uczelni oraz inicjatyw nie jest przypadkowe. Zespala je bowiem przekonanie osób owe wydarzenia symbolizujących o potrzebie nauczania socjologii wsi na poziomie akademickim. Wspomniany już profesor Grabski, inicjując na SGGW w roku 1927 studia z agronomii społecznej², uzasadniał to przede wszystkim potrzebami kształcenia rolników: „W rolnictwie mamy tak duży kompleks spraw natury ekonomicznej i społecznej, że powinny one razem stworzyć odpowiedni zespół wyższego nauczania, które dostarczyłoby rolnictwu siły istotnie wysoko wyrobione. Takie wysokie kwalifikacje ludzi zabierających głos w sprawach ekonomicznych i społecznych stanowią sprawę dla rolnictwa niezmiernie ważną. Wiele to już poniosło strat rolnictwo skutkiem zbyt dyletantyzmu tych, którzy jego interesy bądź nieumiejętnie stawiali, bądź też nieskutecznie bronili” (Grabski, 1930, s. 29). Prawie 60 lat później (w 1982 roku) prof. Zbigniew Tadeusz Wierzbicki (1919–2017) w wykładzie inauguracyjnym działalność na UMK Podyplomowego Studium Socjologii Wsi uzasadniał to już nieco szerzej, wskazując na potrzeby „ludzi pracujących w środowisku wiejskim, związanych zawodowo z produkcją rolną w szerokim tego słowa znaczeniu oraz działalnością kulturalną, oświatową, administracyjną, spółdzielczą, związkową i społeczną na wsi”³.

Inicjatorów obu wydarzeń⁴ – dość przecież odległych w czasie (1936/1976) i miejscu (Warszawa/Toruń) – łączyło także przeświadczenie, że uruchomienie procesu nauczania socjologii wsi na poziomie akademickim wymaga nie tylko odpowiednich struktur organizacyjnych (zakładów, katedr, instytutów), lecz także odpowiednich podręczników oraz czasopism branżowych, stanowiących źródła wiedzy i instrumenty obiegu informacji niezbędne dla rozwoju każdej dyscypliny naukowej. W związku z tym prof. Grabski, działając jednocześnie na rzecz powołania Zakładu i Instytutu, przygotował pierwszy akademicki podręcznik socjologii wsi. Jego część wstępna zatytułowana *System socjologii wsi* została w tym samym 1936 roku opublikowana w czasopiśmie *Roczniki Socjologii Wsi*, powołanym także z inicjatywy profesora⁵. Podobnie przebiegał ten proces pół wieku później na Uniwersytecie w Toruniu. W 1991 roku rozpoczęto wydawanie cyklu podręczników pod wspólną nazwą *Socjologia i socjologowie* z myślą głównie, ale nie tylko, o studentach powołanych dwa lata wcześniej (1989) studiów magisterskich z socjologii wsi. Trzy lata później (1993) ukazał się pierwszy numer organu naukowego toruńskiej socjologii wsi, angielskojęzyczny periodyk *Eastern European Countryside*.

² Podkreślając potrzebę „uwzględnienia w polityce agrarnej stosunków społecznych wiejskich i zagadnień kulturalnych, czyli zbliżenia tej dziedziny wiedzy do socjologii” (Grabski, 1936, s. 18).

³ Cytat z nieautoryzowanej notatki sporządzonej w trakcie wykładu przez autora artykułu.

⁴ W przypadku Torunia nie można ich ograniczyć wyłącznie do Zbigniewa Tadeusza Wierzbickiego. Zadośćuczynienie historycznej ścisłości wymaga wskazania jeszcze Zbigniewa Kwiecińskiego (1941–2024) oraz Włodzimierza Winławskiego. Dla „warszawskich” działań instytucjonalizacyjnych zasłużył się wielce chociażby Józef Chałasiński (1904–1979).

⁵ Warto wskazać, że w SGGW (a potem także w Toruniu) skorzystano z wzorca instytucjonalizacyjnego wypracowanego w Stanach Zjednoczonych, powszechnie uważanych za miejsce narodzin dyscypliny w 1894 roku (Grabski, 1936, s. 26).

Niestety z wielu przyczyn – przede wszystkim wydarzeń historycznych i przemian cywilizacyjnych – zarówno studia z agronomii społecznej na SGGW, jak i z socjologii wsi na UMK miały charakter epizodyczny. Pierwszą przerwała wojna, a po 1945 roku, z powodów głównie ideologicznych, nie było warunków do ich wznowienia. Tym drugim natomiast „zaszkodziła” transformacja ustrojowa, gdyż na mocy ustawy z 1990 roku przekształcono je w studia socjologiczne z możliwością specjalizacji z zakresu socjologii wsi. Już od drugiej połowy ubiegłego wieku tej formie kształcenia wyższego nie sprzyjały również narastające trudności z definiowaniem przedmiotu socjologii wsi, wynikające ze stopniowego zaniku warstwy chłopskiej i instytucji rodzinnego gospodarstwa rolnego, skutkujące zamieraniem najstarszej z subdyscyplin socjologii.

W tej sytuacji warto zdaniem autora podzielić się z czytelnikami *Roczników Socjologii Wsi* kilkoma refleksjami dotyczącymi wkładu toruńskiego środowiska socjologicznego w ponad stuletni okres działań różnych ośrodków naukowych na rzecz instytucjonalizacji polskiej socjologii wsi, nadania jej statusu nauki akademickiej, nieodbiegającej od innych nauk społecznych.

ZAKŁAD I KATEDRA SOCJOLOGII UMK

Reaktywowaną w 1976 roku na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika socjologię charakteryzowały genetyczne związki z wsią, wynikające głównie z faktu powołania w Toruniu w 1972 roku Stacji Naukowo-Badawczej Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk (IRWiR PAN). Prawie wszyscy jej pracownicy byli zaangażowani w empiryczne badania nad funkcjonowaniem szeroko pojętej oświaty wiejskiej⁶, nie tylko z powodów afiliacji instytucjonalnej, ale przede wszystkim skutkiem doświadczeń biograficznych. Szczęśliwym zbiegiem okoliczności kierownik Stacji docent Zbigniew Kwiecieński wykładał także na UMK, co ułatwiło podjęcie działań na rzecz ponownego uruchomienia badań socjologicznych na Uniwersytecie. Jednym z kluczowych było przekonanie Włodzimierza Winclawskiego, ówczesnego pracownika IRWiR-u, do porzucenia Warszawy oraz podjęcia pełnoetatowej pracy na UMK w celu organizacji socjologii w Toruniu. Uwieńczeniem wysiłków obu badaczy było uruchomienie Zakładu Socjologii w powołanym w marcu 1976 roku Instytucie Nauk Społecznych Wydziału Humanistycznego UMK. „Rok 1976 można uznać za przełomowy dla rozwoju socjologii na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika jeszcze z innego powodu. Latem (9–13 sierpnia 1976) w murach nowo wybudowanego miasteczka akademickiego na Bielanych obradował IV Światowy Kongres Socjologii Wsi, co niewątpliwie stanowiło ważny impuls dla późniejszego bujnego rozwoju tej subdyscypliny w ramach socjologii toruńskiej” (Winclawski, 2012, s. 35).

⁶ Do dorobku polskiej pedagogiki społecznej i socjologii wychowania na trwałe weszły inicjowane wtedy – a w pewnych aspektach kontynuowane do dzisiaj – nowatorskie badania panelowe nad funkcjonowaniem szkoły wiejskiej oraz losami zawodowymi i życiowymi jej absolwentów, znaczone setkami publikacji autorstwa m.in.: Ryszarda Borowicza, Jerzego Materne, Krystyny Szafraniec, Włodzimierza Winclawskiego i przede wszystkim Zbigniewa Kwiecieńskiego.

Początkowy okres funkcjonowania toruńskiej socjologii wsi – przypadający na czas trudny, ale i obfitujący w ważne wydarzenia historyczne (bankructwo realnego socjalizmu, karnawał Solidarności, stan wojenny) – nie przyniósł wprawdzie jakiegoś bujnego rozwoju organizacyjnego⁷, zaowocował za to dwiema inicjatywami redefiniującymi, przynajmniej w Polsce, akademicką pozycję socjologii wsi.

Chronologicznie pierwsze było powołanie w lutym 1980 roku Międzywydziałowego Naukowego Koła Socjologów, któremu już w grudniu tego samego roku nadano imię prof. Józefa Chałasińskiego, podczas ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej w pierwszą rocznicę śmierci uczzonego⁸. Oba wydarzenia miały dla zdecydowanej większości ówczesnych pracowników Zakładu Socjologii wymiar symboliczny, postrzegane były jako początek materializacji strategicznego celu inicjatorów odrodzenia socjologii na UMK, czyli powołania pierwszych studiów socjologicznych nie tylko w Toruniu, ale w całej Polsce Północnej. Z tego brał się stymulowany przez pracowników Zakładu zupełnie niebywały rozmach organizacyjny działań członków Koła – studentów Wydziału Humanistycznego i Ekonomicznego toruńskiej uczelni, w większości pochodzenia wiejskiego – angażowanych dodatkowo w socjopedagogiczne badania wsi, dominujące wtedy w zainteresowaniach naukowych jego promotorów i opiekunów⁹.

Dwa lata później (1982) powstaje Podyplomowe Studium Socjologii Wsi, przełamujące prawie pięćdziesięcioletnią ideologiczną niechęć władz PRL do kształcenia w zakresie socjologii wsi. Początkowo w rocznym (dwa semestry), a od 1984 roku w dwuletnim (cztery semestry) cyklu nauczania, aż do końca lat 90. przygotowano do pracy na obszarach wiejskich ok. 200 osób posiadających już wyższe wykształcenie.

Uruchomienie Studium wiązało się również z istotnym wzmocnieniem kadrowym toruńskiej socjologii za sprawą pozyskania z Instytutu Filozofii i Socjologii PAN

⁷ W 1981 roku w Zakładzie Socjologii INS UMK pracowali: doc. Włodzimierz Winclawski (kierownik), dr Ryszard Borowicz, dr Andrzej Kaleta i mgr Anna Śliwińska, którzy zajmowali jedno niewielkie pomieszczenie w budynku Collegium Maius. Formalnie także doc. Tadeusz Alek-Kowalski, jednak nie zintegrował się on trwale z zespołem i przeniósł w 1987 roku na Uniwersytet Wrocławski.

⁸ Ceremonia odbyła się w Sali Mieszczańskiej Ratusza Staromiejskiego i miała bardzo uroczysty charakter. Aktu immatrykulacji dokonała wdowa po prof. Józefie Chałasińskim, wręczając prezesowi Koła akt nadania imienia profesora, podpisany przez członków jego rodziny, uczniów i przyjaciół. W trakcie towarzyszącej uroczystości konferencji naukowej referaty wygłosili m.in.: Antonina Kłoskowska, Zbigniew Kwieciński, Jan Lutyński, Zbigniew Tadeusz Wierzbicki, wśród licznych występujących znalazł się także reprezentant Koła z komunikatem dotyczącym piśmiennictwa naukowego z lat 1949–1980 nt. socjologii J. Chałasińskiego (Kaleta, 1981).

⁹ W latach 80. XX wieku członkowie Koła kontynuowali, zapoczątkowane przez Winclawskiego jeszcze w roku 1970, quasipanelowe, terenowe badania nad przemianami środowiska wychowawczego wsi rejonu uprzemysławianego (tzw. badania bielskie), wzbogacone o problematykę jakości życia (1980/82; 1985/86; 1987/88). Pod patronatem Koła zorganizowano kilka ogólnopolskich konferencji naukowych socjologów wsi i rolnictwa, a na UMK odbywały się cykliczne wykłady dla społeczności uniwersyteckiej i mieszkańców miasta poświęcone upowszechnianiu wiedzy o społeczeństwie polskim, w tym jego segmentie wiejskim. Było ono również współinicjatorem wydania czterech tomów poświęconych percepcji dorobku naukowego swojego patrona. Swego rodzaju apogeum działalności Koła przypadło na 1983 rok, kiedy liczna reprezentacja jego członków wzięła aktywny udział (wygłaszając studenckie komunikaty) w XII Europejskim Kongresie Socjologii Wsi obradującym w Budapeszcie (Kaleta, 1984, 1987).

prof. Zbigniewa Tadeusza Wierzbickiego, który po wielu latach blokady politycznej uzyskał w 1984 roku (po 8 latach starań) zgodę władz na pełnoetatowe zatrudnienie w UMK, co pozwoliło urealnić plan uruchomienia studiów magisterskich z socjologii wsi.

Pierwsze lata działalności Zakładu Socjologii przyniosły nie tylko wzmiankowane sukcesy organizacyjne, pozwoliły także wypracować podwaliny toruńskiego modelu rozwoju dyscypliny, która, zdaniem jego organizatorów, powinna harmonijnie łączyć teorię z praktyką społeczną oraz możliwie najszerzej nawiązywać do doświadczeń międzynarodowych.

To pierwsze przekonanie było niejako naturalnym skutkiem wejścia do zespołu prof. Wierzbickiego, który w swojej działalności naukowej, już od lat 50. XX wieku, urzeczywistniał regułę *action and research*, czerpiąc z jednej strony z koncepcji ruchów spółdzielczych, a ze strony drugiej z amerykańskiej teorii *community development*. Bez wątpienia to przede wszystkim on zaszczerpił większości swoich młodszych koleżanek i kolegów (osobom będącym wtedy przed trzydziestką lub tuż po niej) ideę inicjowania teoretycznie przemyślanych i obudowanych działań oddolnych oraz samoorganizacji na szczeblu lokalnym wraz z budową podstaw społeczeństwa obywatelskiego.

Aksjomat umiędzynarodowienia należy wiązać z bezpośrednim udziałem inicjatorów odrodzenia socjologii w Toruniu we wspomnianym wcześniej Światowym Kongresie Socjologii Wsi¹⁰, obradującym po raz pierwszy w kraju za tzw. żelazną kurtyną. Unaoczniał on bowiem dokonującą się na świecie zmianę paradygmatu socjologicznych badań nad wsią i rolnictwem za sprawą wejścia w dojrzałe życie zawodowe socjologów wsi urodzonych już po II wojnie światowej. Skutkowało to nie tylko nowymi koncepcjami teoretycznymi¹¹, ale także początkiem dyskusji o przyszłości dyscypliny, głównie w reakcji na wcześniej niedostrzegane lub lekceważone zjawiska kryzysowe wynikające z nadmiernego uprzemysławiania rolnictwa i urbanizacji wsi. W tej sytuacji umiędzynarodowienie aktywności badawczej jawiło się młodemu zespołowi Zakładu Socjologii jako coś zupełnie oczywistego, tym bardziej że „rewolucja Solidarności” otworzyła przed polską nauką nowe możliwości kooperacji z krajami Zachodu, ograniczanej wcześniej przez władze. Nie ulegało też wątpliwości, że w pierwszej kolejności ciąży na niej obowiązek nawiązania bliższych relacji z socjologami z krajów będących naszymi najbliższymi sąsiadami, z którymi byliśmy, jesteśmy i będziemy powiązani rozlicznymi więzami kulturowymi, a także wspólnymi problemami do rozwiązania, w regionie dość nieprecyzyjnie nazywanym Europą Środkowo-Wschodnią. A ponieważ ze względów doktrynalnych socjologia wsi w latach 80. nie funkcjonowała u naszych ówczesnych sąsiadów (Związek Radziecki, Czechosłowacja, Niemiecka Republika

¹⁰ O przebiegu kongresu (także od kulis) i jego epokowym znaczeniu dla rozwoju polskiej socjologii wsi pisała m.in. Podedworna (2016).

¹¹ Generowanymi głównie pod wpływem krytyki modernizacyjnych teorii rozwoju obszarów wiejskich i do tego wskazujących na konieczność ukształtowania nowych form i zasad rozwoju społecznego, odmiennych od dominujących systemów technokratycznych (konceptje rozwoju zrównoważonego i integrowanego).

Demokratyczna), naturalnym wyborem były Niemcy Zachodnie (RFN), gdyż ówczesne Niemcy Wschodnie (NRD) miały w tym względzie do zaoferowania jeszcze mniej niż nasi sąsiedzi ze Wschodu i Południa. Dokonany wtedy wybór strategicznego partnera toruńskiej socjologii wsi¹² w 1981 roku wzmocniła umowa o bilateralnej współpracy Uniwersytetów w Toruniu i Oldenburgu, umożliwiającą między innymi pracownikom poszczególnych wydziałów, w tym socjologom, nawiązanie formalnej współpracy naukowo-badawczej.

Wszystkie sygnalizowane działania skutkowały już w 1984 roku przekształceniem Zakładu w Katedrę Socjologii (otrzymującej status samodzielnej jednostki organizacyjnej w ramach Wydziału Humanistycznego UMK), a pięć lat później (1989) uruchomieniem studiów magisterskich z socjologii wsi.

Studia były w sensie merytorycznym logiczną konsekwencją 7 lat doświadczeń Studium Podyplomowego, które, zarówno w dydaktyce, jak i badaniach naukowych, „koncentrowało uwagę większości pracowników Katedry na zagadnieniach wiejskich, stąd aktywność badawcza zespołu zaczęła przesuwać się w kierunku socjologii wsi, kosztem dotychczas uprawianej socjologii wychowania” (Winclawski, 2012, s. 36). W wymiarze pozamerytorycznym trzeba je „kojarzyć z czerwcowymi wyborami do parlamentu. Dopiero bowiem w ich wyniku kształtująca się w szybkim tempie nowa rzeczywistość ustrojowa kraju umożliwiła realizację toruńskich aspiracji dydaktycznych” (Winclawski, 2012, s. 36–37).

Na pierwszy (i zarazem ostatni, jak się niebawem okazało) rok magisterskiej socjologii wsi przyjęto 30 słuchaczy, którym zaproponowano nowatorski¹³ – nie tylko jak na tamte czasy – program studiów przygotowany przez Włodzimierza Winclawskiego (kierownika Katedry), uwzględniający i jego osobiste doświadczenia dydaktyczne, i wzory zaczerpnięte z uczeni zachodnich. Jak wspomina Winclawski: „Na pierwszych trzech latach plan uwzględniał zajęcia z propedeutyki socjologii, historii myśli socjologicznej, metodologii nauk społecznych, metod i technik socjologicznych badań oraz statystyki społecznej. Przedmioty te obejmowały kanon wiedzy socjologicznej i były obligatoryjne dla wszystkich słuchaczy. Obowiązkowy był także kurs trzyletni języka angielskiego (utworzyliśmy Pracownię Języka Angielskiego dla studentów naszego kierunku) oraz do wyboru dwa z kilku proponowanych proseminariów. Na roku czwartym i piątym plan studiów zawierał jedno z profesorskich seminariów magisterskich i dwa

¹² Nie bez znaczenia były także motywy czysto naukowe. Niemiecka socjologia wsi cieszyła się w Polsce zainteresowaniem i uznaniem już w okresie międzywojennym (1918–1939), uznawanym do dzisiaj za jej „złoty” okres. Władysław Grabski w pierwszym polskim podręczniku socjologii wsi (1936) pisał, że jest w wielu zakresach odmienna od socjologii anglosaskiej (głównie amerykańskiej). Ta ostatnia jest bowiem bardziej wytworem socjologii ogólnej, a właściwie dominującej w jej obrębie metody ankietowo-kwantytatywnej, nastawiona nazbyt praktycznie i celowościowo. Socjologia niemiecka, preferująca bardziej jakościowe metody badawcze, jest zdolna formułować idee oderwane od spraw codzienności i tym samym wytyczać nowe kierunki rozwoju wsi (Grabski, 1936, s. 24). To zainteresowanie i uznanie nie osłabły w całym okresie powojennym. Chociaż administracyjnie ograniczane, przejawiało się chociażby w postaci nawiązań, wcale nie tak rzadkich, do opracowań niemieckich socjologów wsi, w pracach np. Zbigniewa Tadeusza Wierzbickiego czy Jana Turowskiego (1917–2006).

¹³ Umożliwił to przyjęty nieco wcześniej nowy statut UMK, zapewniający jednostkom organizacyjnym pełną swobodę kreowania własnej organizacji kształcenia.

konwersatoria z zakresu wybranej socjologii szczegółowej bądź siostrzanej nauki społecznej, bliskiej tematycznie problematyce seminarium. Na trzech pierwszych latach plan przewidywał 10 godzin wykładów i ćwiczeń (łącznie) plus trzy godziny lektoratu z języka angielskiego w każdym tygodniu. Program zajęć na czwartym i piątym roku przygotowywali dla swoich studentów kierownicy seminariów magisterskich, zwykle ograniczając je do niewielkiej liczby godzin. Studenci otrzymali dużo czasu na własną pracę w czytelni, konsultacje z profesorami oraz na realizację jakichś innych własnych zainteresowań bądź hobby” (2024, s. 231–232).

W realizacji programu studiów uczestniczył zaledwie dziewięcioosobowy zespół¹⁴, o ambicjach zdecydowanie przekraczających standardy naukowe, dydaktyczne i organizacyjne charakterystyczne dla większości polskich uczelni wyższych. O ile jednak te skromne zasoby kadrowe zaspokajały potrzeby studentów podyplomowych, o tyle prowadzenie studiów magisterskich wymuszało poczynienie starań o istotne powiększenie kadry naukowo-dydaktycznej, a dynamicznie wzrastająca liczba studentów nowego kierunku – zabiegi dotyczące poprawy warunków lokalowych. Ich pozytywne efekty¹⁵, ale przede wszystkim osiągnięcia naukowo-badawcze¹⁶ i dydaktyczno-organizacyjne¹⁷ pracowników Katedry Socjologii, oceniane jako wyróżniające się w skali całego Uniwersytetu, skłoniły Senat i JM Rektora do powołania 30 maja 1995 r. Instytutu Socjologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (IS UMK).

Wydarzenie to kończy funkcjonowanie socjologii toruńskiej prawie bez reszty skoncentrowanej na socjologii wsi i z tą dyscypliną głównie utożsamianej w kraju i za granicą. Rozpoczyna etap drugi, na którym socjologia wsi, uprawiana pod szyldem socjologii obszarów wiejskich – bardziej, jak się wówczas wydawało, dostosowanym do rzeczywistego obrazu społeczeństwa wiejskiego Polski i Europy przełomu wieków – stanowiła już tylko jedną z kilku ścieżek rozwoju socjologii w Toruniu.

¹⁴ Złożony z czterech tzw. pracowników samodzielnych (Ryszard Borowicz, Andrzej Kaleta, Zbigniew Tadeusz Wierzbicki, Włodzimierz Winclawski), trzech adiunktów (Anna Śliwińska, Grzegorz Zabłocki, Andrzej Zybortowicz) i dwóch asystentów (Andrzej Hałasiewicz, Lucyna Stetkiewicz), wspieranych przez profesorów dojeżdżających (Miroslawa Marody i Antoni Sulek) i dochodzących (Daniela Szymańska i Kazimierz Wajda) z zewnątrz.

¹⁵ Jeszcze w pierwszej połowie lat 90. Katedrę wzmacniają kadrowo: Piotr Hübner, Maryla Nawojczyk, Janusz Mucha i Dennis J. Vnenchak, a latem 1991 roku władze uczelni przekazują jej nową siedzibę (budynek po byłym Studium Wojskowym).

¹⁶ W pierwszej połowie lat 90. Katedra Socjologii zainaugurowała udział Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w programach naukowo-badawczych Unii Europejskiej, jako pełnoprawnego uczestnika międzynarodowych konsorcjów przygotowujących socjologiczne komponenty kształcenia w Akademjach Rolniczych Litwy, Łotwy i Estonii (Tempus 1991–1993) oraz założenia do rewitalizacji rynku pracy obszarów wiejskich krajów Europy Centralnej: Polski, Słowacji, Czech i Węgier (UE-COST 1994–1997). To także w Toruniu właśnie w tym okresie zainicjowano i realizowano polską część prac badawczo-rozwojowych w ramach ogólnoeuropejskich strategii odnowy wsi. Ponadto w 1991 roku ukazują się dwa pierwsze (*Dimitre Gusti. Socjolog niepodległej Rumunii* napisany przez Z.T. Wierzbickiego oraz *Lud, naród, socjologia* autorstwa W. Winclawskiego) z dziesięciu tomów serii wydawniczej *Socjologia i socjologowie*, poświęconej przybliżaniu najnowszych osiągnięć narodowych socjologii wsi różnych krajów, a dwa lata później (1993) na rynku wydawniczym debiutuje *Eastern European Countryside*, organ naukowy toruńskiej socjologii wsi.

¹⁷ W 1989 roku pracownicy socjologii toruńskiej zaangażowali się w działania Europejskiej Rady Rozwoju Wsi i Małych Miast (do dziś rozpoznawalnej w Polsce pod szyldem ECOVAST) oraz w powołanie Toruńskiego Uniwersytetu Trzeciego Wieku, pełniąc przez wiele lat kluczowe funkcje w zarządach tych organizacji.

ZAKŁAD SOCJOLOGII OBSZARÓW RUSTYKALNYCH INSTYTUTU SOCJOLOGII UMK

Dla zespołu pracowników nowo powołanego Zakładu Socjologii Obszarów Rustykalnych (ZSOR), od prawie dwóch dekad skoncentrowanego na kwestiach wiejskich, powołanie Instytutu oznaczało nie tylko zmianę w usytuowaniu organizacyjnym, lecz także – niepozbawioną momentów trudnych i sytuacji kryzysowych – walkę o autonomię i podmiotowość dyscypliny w nie zawsze sprzyjającym jej rozwojowi otoczeniu zewnętrznym. Pomimo to pod wieloma względami ZSOR nadal stanowił strukturę dominującą w Instytucie Socjologii, o czym przesądzała nie tylko kontynuowana tradycja Zakładu i Katedry, ale również silne zaplecze kadrowe oraz przede wszystkim pewna autonomia dydaktyczna i rozbudowane badania naukowe o charakterze międzynarodowym, wspierane od 1993 roku własnym periodykiem wydawanym w języku angielskim.

W strukturze Instytutu, do czasu powołania Katedr (2019), Zakład Socjologii Obszarów Rustykalnych charakteryzowała największa liczba pracowników, rekrutowanych prawie wyłącznie z absolwentów socjologii toruńskiej. Ich kompetencje – już w trakcie studiów magisterskich orientowane na rozwój obszarów wiejskich w warunkach przygotowań do integracji polskiej wsi i polskiego rolnictwa ze strukturami Unii Europejskiej – były jednak niewystarczająco wykorzystywane w ramach zajęć na Podyplomowym Studium Socjologii Wsi, do tego w latach 90. prowadzonych w formule tzw. studiów na odległość (e-learning)¹⁸. Zaczęto więc intensywnie poszukiwania nowych możliwości wykorzystania tego unikatowego potencjału dydaktycznego, zwieńczone w 1999 roku powołaniem w Instytucie Socjologii studiów licencjackich o nazwie *Polityka Rozwoju Obszarów Wiejskich Europy* (PROWE). Ponad 200 absolwentów tego kierunku (wygaszonego w 2015 roku) dzięki wysoce specjalistycznej wiedzy, a także dobremu przygotowaniu praktycznemu do dziś służy polskiej wsi i rolnictwu, między innymi w instytucjach administracji państwowej i samorządowej wszystkich szczebli, a także w lokalnych grupach działania, zajmując się głównie pozyskiwaniem i dystrybucją środków unijnych wspierających rozwój obszarów wiejskich. Przede wszystkim z myślą o potrzebach obu form studiów uruchomiono trzy serie wydawnicze¹⁹, w ramach których ukazało się 17 monografii przydatnych do studiowania problemów rozwojowych obszarów wiejskich, zarówno w formie stacjonarnej, jak i zdalnej.

¹⁸ Między innymi do ich technicznej obsługi, ale przede wszystkim do wsparcia zainicjowanych jeszcze w Katedrze Socjologii projektów teleinformatycznego wspomoczenia rozwoju polskiej wsi (program i ruch Telechat – zob. Kaleta, 2011; Kaleta i Pokorska, 2012), w 1995 roku powołano w Instytucie Pracownię Telematyki i Realizacji Badań, funkcjonującą aż do momentu rozwiązania (2017) w ścisłej symbiozie z Zakładem Socjologii Obszarów Rustykalnych.

¹⁹ W ramach wspomnianej serii *Socjologia i socjologowie* (zob. przypis 16) w latach 1991–2013 oprócz pracy o socjologii wsi w Rumuni i Słowacji ukazało się osiem kolejnych tomów, poświęconych Niemcom (dwa), Austrii, Francji, Stanom Zjednoczonym, Szwajcarii i Irlandii. Dwie następne serie to: *Rewitalizacja obszarów wiejskich Europy* (cztery tomy w latach 1996–2001) oraz *Animacja rozwoju obszarów wiejskich Europy* (trzy tomy w latach 2008–2016).

Mając na uwadze pozytywne doświadczenia ze zdalną formą studiów podyplomowych (ich pierwsze dwie edycje ukończyło ok. 60 osób), a także reagując na zauważalne już pod koniec pierwszej dekady XXI wieku malejące zainteresowanie ofertą dydaktyczną Zakładu, rozpoczęto starania o jej umiędzynarodowienie. Przy wydatnym wsparciu finansowym Unii Europejskiej w 2008 roku rozpoczęto zakrojone na szeroką skalę przygotowania do uruchomienia w formule kształcenia na odległość zupełnie nowego typu studiów, które otrzymały nazwę EMRA (European Masters for Rural Animators – europejskie studia magisterskie w zakresie animacji rozwoju obszarów wiejskich). Niestety, mimo olbrzymiego wysiłku zespołu złożonego z pracowników kilku europejskich uniwersytetów – przygotowano m.in. programy ośmiu modułów dydaktycznych, każdy ze stosownym podręcznikiem (tzw. thematic guide), na UMK (koordynator całego projektu) uruchomiono nowoczesną platformę e-learningową, a w wielu krajach Europy, Azji, Afryki i Ameryki Południowej zainicjowano proces rekrutacyjny – nie doszło do ich uruchomienia, planowanego na rok akademicki 2012/2013²⁰.

Nadal prowadzone były jednak badania przez pracowników ZSOR starających się nawiązywać do reguł wypracowanych jeszcze na początku lat 80. (działanie i badanie w kontekście międzynarodowym). Wspomagani przez doktorantów (10 dysertacji doktorskich w latach 1996–2019), podejmowali szeroko zakrojone prace badawczo-rozwojowe z zakresu społecznych problemów rozwoju obszarów wiejskich, obejmujące nie tylko Polskę, lecz także pozostałe kraje Europy Środkowo-Wschodniej²¹. Od połowy lat 90. prowadzono je już w ramach wyraźnej reorientacji teoretycznej, porzucając dominujący wcześniej dogmat modernizacyjny (rozwój wsi jako jej urbanizacja, a rolnictwa jako jego uprzemysłowienie) i przechodząc do poszukiwania nowych rozwiązań w życiu społecznym wsi poprzez nawiązywanie do racjonalności technologicznej (rolnictwo ekologiczne) i rozwiązań organizacyjnych (rodzinne gospodarstwo rolne, społeczność lokalna) społeczeństwa przedprzemysłowego, uznawanego w obrębie koncepcji modernizacyjnych za objaw zacofania cywilizacyjnego. W tzw. nowej socjologii wsi, nazywanej także socjologią obszarów wiejskich, stawiano pytanie o sposób transformacji wsi i rolnictwa wszystkich krajów naszego regionu, wyraźnie preferując alternatywę antymodernizacyjną, zachęcając do traktowania wsi jako zespołu ponadczasowych i bezcennych wartości ekologicznych i społeczno-kulturowych. Rezultaty tych różnorodnych inicjatyw

²⁰ Zawiodło ówczesne Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, w którym zabrakło woli do zmiany przepisów umożliwiających Uniwersytetowi Mikołaja Kopernika wydawanie dyplomów ukończenia tych studiów wspólnie z uczelniami zagranicznymi. Tym samym do długich dziejów głupoty w Polsce dopisano kolejny rozdział, a w Toruniu, i nie tylko zresztą, zgasła nadzieja na kontynuację socjologii wsi/socjologii obszarów wiejskich jako kierunku kształcenia na poziomie wyższym.

²¹ Do tego prawie zawsze finansowane z międzynarodowych grantów, a dotyczące m.in.: ubóstwa w gminach wiejskich siedmiu województw północnej Polski (Bank Światowy 1997); zwalczania długotrwałego bezrobocia (UE 1999–2001); kształcenia w zakresie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich (UE 2001–2003); praw kobiet wiejskich (UE 2004/2005); kształcenia ustawicznego w kontekście ograniczania wykluczenia społecznego (UE 2006/2008); walidacji nieformalnych kwalifikacji zawodowych mieszkańców obszarów wiejskich (UE 2006–2010); alternatywnych sieci produkcji, dystrybucji i konsumpcji żywności w Europie (UE 2008–2010); budowy podstaw społeczeństwa informacyjnego na obszarach wiejskich Europy (UE 2008/2011).

naukowych przedstawiono w kilkudziesięciu opracowaniach książkowych i ponad 500 artykułach naukowych opublikowanych w kraju i za granicą, w tym na łamach specjalnie dedykowanego procesom „przemian w sferze legislacyjnej, organizacyjnej, ekonomicznej, społecznej i kulturowej na obszarach wiejskich w Europie środkowej i wschodniej” (Kwiecińska-Zdrenka, 2012, s. 95) międzynarodowego, anglojęzycznego periodyku *Eastern European Countryside (EEC)*.

Wydawanie pisma rozpoczęto w 1993 roku, a już po 14 latach (2007), jako jedno z nielicznych polskich czasopism reprezentujących nauki społeczne, uzyskało ono tzw. Impact Factor i tym samym kwalifikację do stosunkowo wąskiego grona najlepszych czasopism naukowych wydawanych na świecie. Koncentracja na zagadnieniach rozwoju wsi i rolnictwa transformujących się krajów naszego regionu Europy powodowała, i zresztą nadal powoduje (najnowszy numer czasopisma ukazał się w 2025 roku), „że – oprócz zadań zwyczajowo przypisywanych każdemu periodykowi naukowemu – EEC pełni funkcję dodatkową i być może w jego przypadku najważniejszą. Stanowi bowiem jedną z uznanych ścieżek przekazu myśli naukowej o społecznych problemach obszarów rustykalnych Europy Środkowo-Wschodniej, aż nadto oszczędnie reprezentowanej w periodykach z zakresu nauk społecznych wydawanych na tzw. zachodzie” (Domińczak, 2023, s. 30)²².

W 2019 roku Zakład Socjologii Obszarów Rustykalnych przekształcono w Katedrę Ekologii Społecznej. O ile wszystkie poprzednie zmiany struktury organizacyjnej (1984, 1995) stanowiły wyraz dynamicznego rozwoju toruńskiej socjologii wsi jako dyscypliny nauki oraz przedmiotu dydaktyki akademickiej, o tyle ta ostanía zmiana była jednym z wielu objawów jej kryzysu, i to nie tylko na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Prawie całkowity brak zainteresowania ze strony studiujących, a także słabnąca identyfikacja z socjologią wsi pracowników Zakładu – od pewnego już czasu przekraczających, zarówno w badaniach, jak i dydaktyce akademickiej, przedmiotowe granice dyscypliny²³ – skłoniły władze uniwersytetu do powołania jednostki jakoby lepiej odpowiadającej na zapotrzebowanie tzw. rynku.

ZAMIAST PODSUMOWANIA

Półwiecze to okres na tyle długi w życiu instytucji społecznych, że uprawnia do formułowania pogłębionych ocen ich funkcji rzeczywistych. Toruńska socjologia wsi przez 50 lat istnienia należała bez wątpienia do jednego z zaledwie kilku kolekty-

²² Owa „pretensja” była kierowana pod adresem trzech czasopism naukowych – amerykańskich: *Rural Sociology* (wydawca: Rural Sociological Society) i *Journal of Rural Studies* (wydawca: Elsevier Publishers) oraz europejskiego *Sociologia Ruralis* (wydawca: European Society for Rural Sociology) – zajmujących się problemami społecznego rozwoju szeroko pojętych obszarów wiejskich przed powołaniem *EEC*. W sposób analitycznie pogłębiony i statystycznie udokumentowany zwrócił uwagę na to zjawisko – wcale nie nowe w międzynarodowym obiegu informacji w zakresie nauk społecznych – m.in. Grzegorz Zabłocki (Zabłocki, 2013, s. 26–27).

²³ Pracowników nowo powołanej Katedry wydaje się łączyć wspólny pogląd o przestrzenno-środowiskowych i historycznych uwarunkowaniach zjawisk społecznych, a szerokie spektrum ich zainteresowań naukowo-badawczych obejmuje zagadnienia z zakresu socjologii: wsi i miasta, rolnictwa, rozwoju regionalnego, rozwoju lokalnego, a także badania procesów socjalizacji oraz historię socjologii polskiej i europejskiej. Skłaniając się ku bardziej pożądanej interdyscyplinarności, starają się jednak kontynuować tradycje toruńskiej socjologii wsi.

wów naukowych w całej, nie tylko polskiej, historii dyscypliny, mających ambicje łączenia socjologicznych badań obszarów wiejskich z ich praktyką społeczną oraz dydaktyką na poziomie akademickim.

Czy i na ile udało się je zrealizować, stanowi kwestię do dyskusji, niemniej w wielu momentach rzeczywistość boleśnie weryfikowała zamierzenia, co stanowi zresztą trwałą przypadłość nauk społecznych. Przykładem jest wielokrotnie sygnalizowany brak ciągłości w akademickiej dydaktyce socjologii wsi, zakłócaniej bolesnymi zderzeniami ze współczesnymi przemianami modelu continuum wiejsko-miejskiego, jeszcze przez prawie cały XX wiek wyrażającego istotę społecznych właściwości wsi i miasta. Jego zanegowanie w XXI wieku – przez upowszechnianie potwierdzanego praktyką poglądu o braku różnic między jednym i drugim środowiskiem rezydencjalnym, ewentualnie o ich systematycznie zmniejszającym się znaczeniu, szczególnie w wymiarze warunków i stylu życia – niesie ze sobą, bo nieść musi, osłabianie szerszego zainteresowania czymś (wieś), co charakteryzuje już tylko wartość historyczna, ewentualnie sentymentalna.

Jeszcze bardziej rozczarowała preferowana w Toruniu formuła konstruowania wartości i celów rozwoju obszarów wiejskich, polegająca na zanegowaniu zmiany społecznej zdominowanej prymatem interesów sfery ekonomicznej nad interesami przyrody, oraz przyjęcie założenia, utopijnego w istocie rzeczy, że potrzeby człowieka w realiach społeczno-gospodarczych pierwszych dekad XXI wieku mogą być traktowane jako równoważne potrzebom natury. Nie dostrzeżono, a może nie chciano dostrzec, że ten sposób myślenia nazbyt drastycznie uderza w warunki i sposoby życia ludzi utrwalone ich wielowiekowymi nawykami kulturowymi. Nawet jeśli, na ogół z dużą dozą metodologicznej ostrożności²⁴, podchodzono do jego systematyzowania przy zastosowaniu koncepcji „rozwoju zrównoważonego” (nazywanej niekiedy i chyba na wyrost „teorią”), większość tego, co proponowano w dyskursie naukowym i publicznym, było zbiorem postulatów teoretycznych i dyrektyw praktycznych (nierzadko szlachetnych) o nikłych szansach implementacji do praktyki społeczeństw kapitalistycznych. Jak zawsze w historii nauk społecznych, w tym socjologii wsi, racjonalnemu myśleniu o zmianie społecznej stawiało na przekór uwikłanie w kulturę, zderzenie retorycznie i epistolarnie komunikowanych wartości z szeroką paletą potrzeb materialnych i niematerialnych, uznawanych za niezbędne tu i teraz, zarówno przez badaczy, jak i adresatów ich przekazów.

Bibliografia

- Domińczak, M. (2023). Eastern European Countryside. Botschafter der Landgebiete der Länder Mittel- und Osteuropas [Ambassadors of Rural Areas in Central and Eastern European Countries. *Land-Berichte*, 2, 26–35.
- Grabski, W. (1930). *Zagadnienie postępu rolniczego wobec kryzysu*. Excionk. Pom. Druk. Roln.
- Grabski, W. (1936). System socjologii wsi. *Roczniki Socjologii Wsi*, 1, 1–125.

²⁴ Wyniesionej z licznych lektur dwóch polskich koryfeuszy metodologii nauk społecznych: Stanisława Ossowskiego (1897–1963) oraz Stefana Nowaka (1924–1989). Zgodnie z poglądami obu uczonych w naukach społecznych funkcjonują na ogół „teorie niższego rzędu”, traktowane jako pewien na ogół spójny system twierdzeń nauki służących uporządkowanemu, a tym samym i zobiektywizowanemu poznaniu i opisaniu zjawisk zachodzących w środowisku, rejestrowanych przez doświadczenie społeczne badaczy.

- Kaleta, A. (1981). Józef Chałasiński – socjolog i humanista. *Życie Szkoły Wyższej*, 3, 101–103.
- Kaleta, A. (1984). Studenci socjologowie na XII Europejskim Kongresie Socjologii Wsi w Budapeszcie. *Życie Szkoły Wyższej*, 3, 77–79.
- Kaleta, A. (1987). Koło Naukowe Socjologów im. Profesora Józefa Chałasińskiego i jego udział w badaniach nad wsią lat osiemdziesiątych. *Roczniki Socjologii Wsi*, 20, 273–276.
- Kaleta, A. (2011). „Telechata” jako instrument zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, 36(2), 85–92.
- Kaleta, A., Pokorska, A. (2012). E-learning na obszarach wiejskich Polski. *Kultura i Edukacja*, 3, 119–139.
- Kwiecińska-Zdrenka, M. (2012). Eastern European Countryside. Międzynarodowe pismo Instytutu Socjologii. W: A. Kaleta (red.), *Cztery dekady socjologii na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Socjologia i socjologowie wsi krajów Europy Środkowej* (s. 94–97). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Podedworna, H. (2016). Fortieth Anniversary of IV World Congress of Rural Sociology in Toruń. *Eastern European Countryside*, 22, 281–294. <https://doi.org/10.1515/eec-2016-0015>
- Winclawski, W. (2012). Dzieje socjologii w Toruniu do końca wieku XX. W: A. Kaleta (red.), *Cztery dekady socjologii na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Socjologia i socjologowie wsi krajów Europy Środkowej* (s. 33–44). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Winclawski, W. (2024). *Siedem obrazków z lat minionych*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Zabłocki, G. (2013). The State of Rural Sociology as Presented in four Periodicals – Rural Sociology, Socjologia Ruralis, Journal of Rural Studies, Eastern European Countryside. *Eastern European Countryside*, 19, 9–27. <https://doi.org/10.2478/eec-2013-0002>

HALF A CENTURY OF RURAL SOCIOLOGY AT NICOLAUS COPERNICUS UNIVERSITY

ABSTRACT

The Toruń-based rural sociology is one of the few research collectives in Europe that, over the 50 years of its existence (1976–2026), has attempted to combine sociological research on rural areas with their social practice and academic teaching. This article examines the origins and development of rural sociology at Nicolaus Copernicus University, in the context of its institutionalization processes, evolving theoretical and methodological assumptions, attempts to embed it in academic teaching, and its impact on the social reality of rural areas in Poland and Europe.

Keywords: institutionalization of rural sociology, academic teaching of rural sociology, evolution of theoretical and methodological assumptions